Драгана ЈОВАНОВИЋ
Студент мастер студија
на Педагошком факултету у Врању

УДК 821.163.41.09:398

- стручни рад -

ЕТИЧКИ КОДЕКС У СРПСКИМ НАРОДНИМ ЕПСКИМ ПЕСМАМА*

Сажетак: *Истраживања у овом раду крећу се од анализе појединачних епских јунака који се сагледавају као представници народног човека, преко односа појединца и колектива, певача и публике до сагледавања поетичког дара народног певача у обликовању ликова и мотива. У много чему теоријска истраживања спроведена на ову тему проналазе не само додир већ и снажан утицај тек примљеног хришћанства, које се кроз овај рад посматра као срж усмене епике. Највећи аспект проучавања стављен је на феномен Косово, чијим је активним учесницима кроз епску песму подигнут култ хероја и култ витезова, због чега остају безвремени и стварају косовску етику.*

Кључне речи: *епска песма, епски јунак, етички кодекс, косовска етика, небеско царство, хришћанство.*

Епска народна књижевност представља велико културно и историјско благо српског народа. Поред тога што има историјску, епска народна песма има и велику васпитну вредност. Стога је значај епске народне књижевности естетски и етички.

Етички кодекс у српским народним епским песмама, тема чијој се разради приступа, представља срж наше народне епике, њен најзначајнији слој; морал и етика, којима су све идеје, мотиви, симболи народног певача подређени, основни су и темељни део српске епске песме. Ти мотиви, симболи, идеје уткани у песму вештином и необичним даром српских гуслара не само да су преношењем епске песме кроз векове будили и формирали националну свест српског народа, него су и градили српски морал, давали пример етичког понашања народу кроз колективне норме и обрасце на којима се продубљивало већ примљено хришћанство и вера у вечно небеско царство.

Етички кодекс носе и граде ликови својим непогрешивим и промишљеним поступцима. Ликови су носиоци најдубљих народних мисли и осећања. Из историјски потврђених борбених подвига, небројених страдања и патњи, доказаног херојства народни певач издвајао је карактеристичне,

* Рад представља сажету верзију дипломског рада на тему *Етички кодекс у српским народним епским песмама* који је одбрањен на Педагошком факултету у Врању 2015. године.

типичне црте и особине, обликовао их и уопштавао у ликовима епске поезије и кроз песму презентовао народу. Народ се препознавао и идентификовао са књижевним ликовима и типовима и на тај начин се формирала народна, колективна свест о добром и лошем.

„Огромним, највећим делом наша народна епика представља бескрајни револуционарни поклич за борбу против насиља, ропства, против нечовештва. У већини епских песама одјекује непомирљиви борбени зов на жртве, на погибију, ради бољег праведнијег живота пуног слободе, љубави, благостања.“ (Ђурић, 2012: 19) Управо у томе се огледа та непревазиђена етичност доследног српског народа, стварана од примања хришћанства, кроз таме векова историјског превирања и борбе за слободу.

Због потребе за људским моралним обрасцима који ће народу служити као узор, народни певач је створио косовску етику, а у средишту ње ставио лик кнеза Лазара. Иако је био кнез, у српским народним епским песмама Лазар постаје цар, јер Срби на Косову нису изгубили кнежевину већ царство. Лазар је пример и узор да се љубав према домовини која је изгубила слободу поново мора извојевати. Он је осећајан и мудар, јак и храбар, саосећа са женом, плаче док чита Муратово писмо, савестан је и емотиван и истовремено јаког духа и тврде вере у Бога. Његова мисао је јеванђељска. У њој је основна идеја да је смрт на бојном пољу једини пут да се ратнику осигура улазак у вечно царство, док на земљи остаје вечни спомен и слава. Опредељење за крст часни и небеско царство подразумева свестан улазак у битку која се не може добити. Сигурна је другачија победа – духовна, али њој Турци не придају значаја. Лазарево опредељење је опредељење за морални опстанак нације за сва времена. „За кнеза Лазара је циљ да сачува *небеско царство* и ту се огледа његова етика, а *царство небеско* је управо појам и идејна подлога целокупне епске поезије“ (Милошевић-Ђорђевић, 1997).

„Мили Боже, што ћу и како ћу?

Коме ћу се приволети царству:

Да или ћу царству небескоме?

Да или ћу царству земаљскоме?

Ако ћу се приволети царству,

Приволети царству земаљскоме,

Земаљско је за малено царство,

А небеско увек и довека

(*Пропаст царства српскога*)

Лазарева мудрост се није погордила својим положајем и додељеном улогом већ се окренула љубави Божијој. Опредељење кнеза Лазара за *царство небеско* српска је највећа победа, победа чистог и праведног духа, не само његовог, већ и народног. Ако посматрамо начин и одлуку као резултат промишљања мудрог кнеза Лазара (бира смрт а постаје бесмртан), можемо га упоредити са богочовеком Христом који жртвује привремено ради вечног. Божанско је царство вечно. У њему је правда, истина, љубав, доброта и на томе се темељи морална вредност српског народа.

Други моменат који се везује за косовску етику јесте неслога и невера која се већ наслућује у *Кнежевој клетви*:

„Ко не дође на бој на Косово,
Од руке му ништа не родило:
Ни у пољу бјелица шеница,
Ни у брду винова лозица!“

(*Кнежева клетва*)

Али и у *Кнежевој вечери* када се Лазар обраћа Милошу Обилићу, вери и невери, а он му одговара:

„Јер, тако ме вјера не убила,
Ја невјера никад био нисам!“

(*Кнежева вечера*)

Поразу на Косову претходиле су свађе и подељеност, те је сам исход битке Божија казна, јер није све било по хришћанским правилима. Само предвиђање изречено у клетви кнеза Лазара говори нам да је слутио да ће бити издајника и у том свој јаду применио оно што је последња нада, последња могућност – клетву.¹

„Бог убио Вука Бранковића,
Он издаде таста на Косову.
Тада Лазу надвладаше Турци...“

(*Пропаст царства српскога*)

С таквом се вером народ борио и доказивао пред непријатељем. Борбени дух је живео на српским земљама чак и онда када су натапане крвљу погинулих јунака. Иако је Косово било отуђено, у дубини његове земље текла је река српске крви. Река која је била извор новог живота, нове наде. А изнад те земље, горе високо на небу стајало је непољуљано српско царство. У то је царство веровао велики Лазар, а веровало је и цело српство.

У том споју неба и земље, а захваљујући мудрости кнеза Лазара, народна душа се вечно венчала са небеском правдом. Сагледавши истину неба и земље, српски је народ правом ценом оценио земаљско и небеско царство. Једном за свагда је, према теологу Јустину Поповићу, доказана *видовданска етика*, а српски народ изабрао небеску правду и жртвовање ради ње. (Поповић, 2011)

Вођени колективном свешћу и одлуком беспрекорног вође Срби су градили етички кодекс дајући оно најдрагоценије на земљи – живот, ради онога што је најдрагоценије на небу – правде. Отвореног срца и бистрог ума народни певачи су све то тако лепо унели у епску песму из које ми, доцнији српски потомци сазнајемо и препознајемо снагу својих предака.

Могло би се рећи да етички кодекс стваран и прихваћен тада, пре више од 600 година, и данас живи у српском народу кроз култ кнеза Лазара, кроз поштовање према лику који и даље обитава у свести народа кроз сабране врлине, поуке и идеје.

¹ Код Срба од клетве нема теже претње. Веровало се да клетва садржи речи које тајанствено делују на онога коме су упућене. У том смислу кнежева клетва је била последња и најјача моћ немоћног.

Српска етичност кнеза Лазара не подразумева само његову личну слободу и одабир доброг и исправног. Њоме су овенчани и многи други српски витезови.

Како би народни певач у довољној мери истакао, осветлио етичка дела, морао их је супротставити нечему или некоме. У немилим догађајима који су вековима пратили наш народ тражио се кривац. Неко ко је одговоран, а који је наносио бол, несрећу, злочине итд. Кривац се тражио у супротстављеној страни српскога робовања, а каткад и у жени. Готово никада ми у епској поезији немамо за кривца неког владара, цара, војводу. Увек је кривац најчешће први до њих: жена, слуга, везир, рођак, потомак. Кривицу пораза на Косову је понео Вук Бранковић, први до Лазара. Такође, имамо покушај наметања кривице Милошу Обилићу који је, без сумње, централна личност и национални представник идеалне витешке славе и части.

Жртвујући се за племените циљеве, Милош Обилић је овековечен и уздигнут у храбрости и моралу. Његово историјско постојање је потврђено, али је он више од историјске личности; у свести нашег народа он је синоним за јунаштво и подвиг.

„О Милоше ко ти не завиди,
Ти си жетва благородног чувства,
Воиствени гениј свемогући,
Гром стравични те круне таздраба!
Величанство витешке ти душе,
Надмашује бесмртне подвиге...”

(Горски вијенац, 2008: 11)

Сву моралност и етичност потврдио је не само одбраном своје части, лажно оклеветан:

„Јер, тако ме вјера не убила,
Ја невјера никад био нисам,
нит' сам био, нит' ћу када бити,
него сјутра мислим на Косову
за ришћанску вјеру погинути!“,

(Кнежева вечера)

већ и испуњењем обећања датог на кнежевој вечери – часно изгубљеним животом. Херој натприродног рођења и снаге надвисује све јунаке епике косовског циклуса. Приказан од стране народног певача са најузвишенијим особинама, Милош је носилац моралних вредности и етичког кодекса који ће Његош коначно потврдити у *Горском вијенцу*:

„Обилићу змају огњевити,
ко те гледа, бљеште му очи!
Свагда ће те светковат јунаци!“

(Горски вијенац, 2008: 45)

Морал Милоша Обилића оплемењује и надахњује нова поколења јер је част највећи постулат човековог земаљског живота. Поносно јашући на свом Ждралу, на челу војске, Милош је хитао ка турском табору где је својом јуначком часном смрћу ослободио себе клетве о издаји, а Србији извојевао духовну победу убиством турскога султана.

Српски јунаци су били пуни родољубља, достојанствени, озбиљног и честитог карактера, са високом чашћу, снажном вољом и вером у Бога. Носиоци су националног поноса. Њихова снага и храброст су ефикасне, мудре а истовремено кресе и витешки и човечји дух. Такав је био Милош Обилић, снага и узор сваком Србину, сваком мушкарцу, сину. Модел какви би требало да буду, али и модел жени каквог би мушкарца требало да воли и љуби. Тако се етички кодекс преносио и трајао у народу, баш као што се неговала и народна епска песма, с колена на колена. Милош је витез правде и поштења. Његова душа је чиста, прека, бескомпромисна, али и продуховљена, побожна и као таква она представља идеално небеско јагње.

Поред јуначког и великог имена Милоша Обилића, мајка Југовића значајан је представник етичког кодекса српског народа. Иако нам историјски извори не потврђују коначно постојање Југовића, у народу вечно живи херојски подвиг и трагична судбина мајке која јуначки и храбро подноси смрт свога мужа и девет својих синова до оног тренутка када се душевни бол преобраћа у физички.

Њена патња прелази границе издржљивости, а нагомилани јад разноси цело њено биће. Морални етички чин директно се преноси на мајчински инстинкт свих српских мајки јер у души мајке Југовића трепти национално емоција. Њен живот после смрти и погибије најмилијих, најрођенијих преломљен је кроз призму народне психе свих српских мајки. Претопљен је у нови живот који више вреди од оног реалног, јер у том новом животу све мајке вечно живе. (Ђурић, 1914: 17)

„Она лети над Косово равно,
Мртви нађе девет Југовића
И десетог стар Југа-Богдана
И више њи девет бојни копља,
На копљима девет соколова...”

(Смрт мајке Југовића)

И ту је мајка тврда срца била те није плакала. Свесна дате ситуације, тражи оправдање. Међутим, кад јој два врана гаврана баце Дамјанову руку у крило, настаје преокрет:

„Узе мајка руку Дамјанову,
окретала, превртала с' њоме,
пак је руци тијо говорила:
Моја руко, зелена јабуко!
Гдје си расла, гдје л' си устргнута!
А расла си на криоцу моме,
устргнута на Косову равну!”

(Смрт мајке Југовића)

На скали болова приказана је необична јачина материнског срца, надљудска борба, сукоб између мајке и жене и осећања дужности према роду и отаџбини. У мајци Југовића се ломи однос земље и неба, љубав према ближњему и љубав према даљему. Мајка тврда срца не плаче већ савладава и заташкава велику бол због оних које је изгубила. Љубављу према

најдаљем оправдава погибију и претаче то у вечни живот небески. Она је тако васпитавала своје синове и у бој на Косово их слала с благословом, с вером у потребу за борбом. Њени синови и њихов отац су живот изгубили славно и тиме задужили потомство. И управо у том потомству налазимо утеху и мелем за њену љуту рану. Та топла мисао јој даје снагу, те узима коње и враћа се беломе двору. И даље не плаче. Свесна да мора бити морално јака и узор свим својим снајама и деветоро сирочади. Једне су наде пале на Косову, ово су друге, веће, и за њих треба живети. Она је мајка Српкиња, већа од мајке родитељке. И ма колико је душевна борба њен болни мук, толико је благослов израз њене силне воље за животом, за сокољењем. Плач и страх значили би неопростиви грех за њену националну васпитачку снагу, срамотан и кукавички пад и тријумф слабости. (Ђурић, 1914: 22)

„Кад је било ноћи о по ноћи,
Ал' завришта Дамјанов зеленко;
Пита мајка Дамјанове љубе:
Снао моја, љубо Дамјанова,
Што нам вришти Дамјанов зеленко?
Ал' је гладан шенице бјелице,
Али жедан воде са Звечана?“

(Смрт мајке Југовића)

Из наведених стихова претпостављамо да мајка не помишља да коњ вришти од туге за својим господаром, већ том вриштању преписује друге разлоге. Као да овладава болом, не да се поколебати и не даје срцу на вољу. У њој се ствара нови матерински инстинкт, неповредив, који њену свест штити од болних представа. Ту се види њена огромна морална снага, не толико у самом чину, колико у њеној свести и свесности дате, тешке животне ситуације. Нигде у епској народној књижевности нема јачег примера дубоко моралне жене, до у лику мајке Југовића. Та храбра, српска мајка, скрхана болом, обучена тугом, завијена црнином хоће и жели да да снагу и да херојство улије у срце оних живих. Она зна да ће њени синови живети у синовима својим, да ће унучићи њени уздигнути срушено царство, али им треба неко ко ће борбену снагу предака овековечити на генерације које долазе. Сва њена етика збила се у напор за срећу поколења, а то је најлепша сврха живота и велики морални чин.

Међутим, преокрет у њеној души настаје превртањем одсечене руке:
„Ал' ту мајка одољет' не могла,
Препуче јој срце од жалости
за својије девет Југовића
И десетим стар-Југом Богданом.
То изусту па душу испусти.“

(Смрт мајке Југовића)

јер то више није рука која се херојски борила за крст часни и златну слободу. То је рука, мила ручица што је у топлом крилу мајчином расла грлећи и милујући мајку. Рука милога детета разбија окове њеног новог виђења

живота и њено несаломиво срце српске мајке пада и разбија се. Рука неоплаканог детета враћа мајку у прошлост где доминира матерински инстинкт наспрам оног социјалног, и мајка пуца, распада се.

Питање етике и морала подређено је мајки земљи, јер се рађа, плени и носи у себи цео живот; па ипак се на крају свега сви, овенчани тим етичким кодексом националне колективне психе сруче у њено крило, мајчино, на вечни мир и покој у крилу свемајке земље. Из ње су се родили, у њу и одлазе, умиру.

Можемо закључити да морална јачина мајке Југовића извире из њене спознаје да живот живи у вишу сврху, да животну енергију смислено утроши и као таква етички је узор свим будућим мајкама. Она умире, гаси се њен овоземаљски живот, али наставља да са мужем и синовима вечно живи у души народној; да као принцип живота и снаге, принцип морала, буде покретач духовне, моралне снаге и мелем за ране уплаканих душа.

Епска песма се стварала у народу, потиче из народа и као таква била је доступна свима, свим слојевима, а носила је оно свима заједничко, колективно. Истовремено и лична и објективна, дубоко је гађала поробљени мучени народ који је једино био богат духом, вером и надом у боље сутра. У том и таквом болу и јаду јачале су се моралне и етичке вредности народа и сваког појединца, јер без њих ко зна шта би било. Непријатељ је могао да похара имање, кућу, дворове, да *изарчи* благо, убије стоку, попије вино, али никако није могао да попије душу и оно што је у њој. Та духовна сила народа не само да је бранила духовно богатство, већ и оно материјално. Непријатељ каткад није ни могао да схвати и разуме шта је то у срцима српским што их чини тако поноситим и недостижним. Та народна сила и вера слила се у народну епску песму која је касније опчињавала и још увек опчињава велике песнике, па и историчаре.

Уколико се осврнемо и погледамо из другог угла, оног примарног, и запитамо на чему се то заснива етички кодекс колективне свести српског народа, одговор можемо тражити у религиозном, свесном прихватању Библије. Ако пођемо од тога да етички кодекс чине чојство, јунаштво, вера, морал итд., можемо га уско повезати са оним што проповеда хришћанство. У религиозном смислу много је момената из садржине епских песама које можемо упоредити са неким догађајима везаним за живот Исуса Христа. Некако се чини да сва страдања и трагедије крећу од могућности да љубимо Бога онда када нас Христос својим распећем ослобађа греха. Косовски бој у многOME својим сплетом догађаја подсећа на Исусово распеће. Направимо поређење битних догађаја који су се одиграли уочи страдања: косовска вечера, кнежева клетва као тајна вечера и Христов говор и предосећање да ће га неко од апостола издати, затим Јудина издаја као издаја Вука Бранковића, страдање српског вође као страдање Исусово и на крају српско колективно ускрснуће као Исусово ускрснуће. Овим поређењем несвесно се у народу потврђивала исправност етичког чина великог кнеза Лазара, а тиме и исправност етичког кодекса ког је народ следио, у који је веровао. У том

кодексу постоје постулати који и данас могу бити врховни морални закон. Тако сагледана епска народна песма, иако подељена на историјске циклусе, вечна је, јер у себи носи врховне етичке принципе, начела која су вечно примењива.

Закључак

Народне епске песме у правом смислу речи јесу народне. Народни певач је опевао мисао народа, али су оне истовремено и дубоко библијске. Оно јеванђељско у народној епици датира још од Светог Саве. Основни циљ био је да се истакне висина идеала који су тешки и велики, а који су само правоверним јунацима достижни. Све се то, да би било достижно народу, узимало из њега, из могуће и смислене стварности и стављало у карактеристичан модел проблема који се решавао на најузвишенијем етичко-моралном нивоу. Свакодневна слика и реалне појаве у друштву носиоци су и клице слободарских јуначких идеала кроз које је народни певач дао могуће решење како би послужило за велика и епохална дела части и славе Српства.² У тим је делима било пожртвовања, свесног ангажовања, бирања између добра и зла, духовног и материјалног, небеског и овоземаљског, при чему је долазило до провере снаге, храбрости, верности, до губитка живота.

Етички кодекс стваран је на свим борбеним пољима, у свим животним ситуацијама и увек је материјал црпео у духовном јунаштву, готово занемарујући физичку снагу јунака. Морални сукоби, ставови жртве и искушеника, ставови побеђеног и победника, немоћ оклеветаног и осећај породичном трагедијом погођеног уткани су у етички кодекс епских народних песама.

За етички кодекс се није онда знало у јеку борбе и ропства српског народа. Народ је једино знао шта је добро а шта зло, шта ваља а шта не ваља чинити. Чини се да су морално надарени слепи певачи несвесно у своју песму уносили оно што су у дубини своје душе осећали, а то исто осећао је и народ. Снага етичког кодекса чија су се неписана правила читала између редова стихова епске песме претапала се попут сокова из песме у песму, из циклуса у циклус. Те сокове је народ испијао да би крепио свој дух, јачао полет и црпео снагу да сам у слободи управља небеским царством и да се вине у висине Божије. Попут еликсира јачао се народни имунитет, воља и снага да се усправно и поносно корача степеницама које воде ка Богу.

Литература

1. Ђурић. В. (2012). *Антологија српских јуначких песама*. Београд: Српска књижевна задруга.
2. Ђурић. М. (1914). *Видовданска етика*, Загреб: Српско академско друштво Његош.

² Такви су случајеви попут три брата, две јетрве, оца и сина, мајке и синова, мајке и кћери итд. Народна је слика свађа браће, неверне жене, издаја снахе, туге и жалости мајке итд.

3. Милошевић-Ђорђевић. Н. (1997). *Народна књижевност*. Преузето 4. септембра 2015, са http://www.rastko.org.rs/isk/isk_11_c.html
4. Поповић. Ј. (2011). *Косовска етика*. Преузето 2. Септембра 2015, са <http://www.pravoslavie.ru/srpska/47304.htm>
5. Петровић. П. Њ. (2008). *Горски вијенац*. Београд: Едиција Заветине.

Dragana Jovanović

ETHICAL CODEX IN SERBIAN FOLK EPIC POETRY

Summary: *Speaking about Serbian national epic poems mean testify about them, about their existence, their truth, and the ethics of that show. That ethics is mostly expressed dignity and courage, knightly persistence, divine legitimization and unconditional faith in God.*

The codex of ethic isn't written the letter, its national collective wisdom expressed in the character of the heroes model who have inconceivable sensibility of God in his acts when death is confirmed by the power of faith. An epic hero of the duel winning, on the field of wisdom and heroism. It is codex of respect and self-respect, codex of honor, dignity and modesty. The codex of ethich has only the best, the best like people, closest to God. Only epic hero can take baptism correctness and truth in feats because of his fight, immediate death is not the final death, but are transformed into the most wonderful sacrifice to God for giving birth to eternal life. The highest virtue epic heroes is a defense of goods. This is the law of life of each hero, what makes a man is called man. This codex of ethics is not a task category, it is a way of growing up and educating. An epic heroes are the holders of manly heroism, evangelic which is deeply rooted in them, and with them the entire Serbian nation.

Key words: *epic poem, epic hero, code of ethics, Kosovo ethics, Christianity.*